

ŠTO NAM OTKRIVA EURIPIDOVA SATIRSKA DRAMA KIKLOP

Euripidov *Kiklop* bio je dugo vremena jedini primjerak koji nam je mogao pružiti sliku o grčkoj satirskoj drami. Otkada posjedujemo prvu polovicu Sofoklovih *Sljednika* (Ἰχνηυταί) i čitav prizor Eshilovih *Ribara* (Δικτυουχοί), Euripidov *Kiklop* nije više unicum u cijeloj grčkoj književnosti, ali je ipak još uvijek jedina potpuno sačuvana satirska drama iz antike i kao takva ima osobitu vrijednost. No ta je pjesnikova drama još važnija s obzirom na umjetnički i moralni lik Euripidov, čemu se dosada, po našem mišljenju, nije obraćala dovoljna pažnja. Stoga ćemo pokušati izvršiti analizu te satirske drame da bismo i s te strane jače osvijetlili pjesnikov lik.

Za Euripidova istraživača satirska drama *Kiklop* pravo je otkriće jer pokazuje da je u tome pjesniku, koji je tipičan predstavnik tragičke tuge, živjelo i nesumnjivo bogatstvo čas duhovite a čas sarkastičke komike¹. Velika pjesnikova duhovna širina opće je priznata činjenica, a njegov *Kiklop* pruža nam elemente koji izvanredno upotpunjuju sliku njegova duhovnog lika i čine ga pravim i cjelovitim Heleonom. Zbog toga, da se slučajno nije sačuvala satirska drama *Kiklop*, bio bi to svakako znatno teži gubitak nego da se izgubila jedna od sačuvanih tragedija jer bi nam bio oduzet vrlo važan elemenat za pravo i puno upoznavanje pjesnikova lika.

No ogledajmo najprije kratak sadržaj Euripidove satirske drame. Silena, šaljivi lik starog pijanice i hvališe², i njegovu djecu, koja čine živ, veseo i razbludan kor Satira, dok su plovili u potragu za Dionizom, prisilila je oluja da se iskrcaju na sicilskoj obali. Tu ih je zarobio Polifem, golemi i divlji Kiklop. Njemu moraju služiti kao robovi. K istoj obali dolazi na povratku od Troje i Odisej i traži hranu i vodu za svoje društvo. Stari Silen pristaje odmah da zamijeni Kiklopov sir i jagnjad za vino, divnu tekućinu, koju već odavna nije okusio. Kad je ta zamjena bila u najboljem toku, pojavi se iznenada Polifem. Silen se kao pravi lakrdijaš baca do nogu svoga gospodara Kiklopa

¹ Čini se da Max Pohlenz, *Die griechische Tragödie*, Leipzig — Berlin 1930, str. 241, zamjenjuje kvalitet s kvantitetom kad pripisuje osobitu važnost okolnosti da je od 74 Euripidove drame u Aleksandrijskoj biblioteci bilo samo sedam satirskih drama. Mislimo da to što je Euripid bio vrlo ozbiljan i tragičan duh ne oduzima *Kiklopu* ništa od njegove vrijednosti nego mu je štaviše i poječava.

² Schmid — Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd. III 535, dobro ga definiraju dajući mu nadimak „ein komischer Nestor“.

pretvarajući se kao da su ga stranci izudarali i hoće da na silu otmu Kiklopov imutak. Odisej pokušava uvjeriti Kiklopa u neistinitost Silenove tvrdnje i moli ga da ih poštedi. No Polifem oholo odgovara i tjera ih u spilju gdje odmah pojede dva Odisejeva druga. Lukavi Odisej smišlja osvetu. Opit će Polifema vinom i, kad bude zaspao, izbit će mu jedino čudovišno oko golemim usijanim kolcem. Nakon Kiklopova osljepljenja Satiri bježe s Odisejem uz strašne krikove i prijetnje Polifemove. Na kraju Polifem proriče Odiseju da će morati podnijeti mnogo nevolja prije nego se vrati u domovinu.

Sastavljajući svoju dramu, Euripid je bez sumnje imao pred sobom prizor iz devete knjige Homerove *Odiseje*. Homerova je priča već gotovo dramski raspoređena pa je očito gotovo potpuno podudaranje Euripidove drame s Homerovim tekstom. No Euripid se poslužio za neke odlomke, osobito u prologu, i tzv. Homerovom himnom Διώνυσος ἢ λησται (Dioniz ili gusari), gdje se priča kako su tirenski gusari ugrabili Dioniza s namjerom da ga prodaju. Toj priči pjesnik je dodao neke nove pojedinosti koje je možda uzeo iz neke druge satirske drame, tj. da je Hera potakla gusare na njihov čin i da su Satiri pod vodstvom Silena pošli u potjeru za gusarima.

Najveći dio promjena koje je pjesnik morao unijeti nužna su posljedica dramskog oblika djela i scenskih zahtjeva. Trajanje radnje svedeno je na jednu noć i dva dana. Susret Odiseja s Polifemom odigrava se pred spiljom, a u Homera Odisej ulazi u spilju i čeka Kiklopov povratak. Kod Homera Kiklop zatvara ulaz u spilju golemim kamenom, a kod Euripida toga nema jer je potrebno da Odisej izađe iz spilje i da ispriповjedi ono što se unutra desilo. U *Odiseji* zemlja Kiklopâ nema imena, a kod Euripida radnja se zbiva ispod brda Etne na Siciliji. Kod Euripida Kiklopi nisu samo pastiri kao u *Odiseji* nego divlji ljuđođderi jer proždiru sve ljude koji k njima stignu. Osim toga Polifem ne živi samo od mlijeka i sira kao kod Homera, nego je još i lovac pa se hrani mesom lavova i jelena koje ulovi, a i mesom svoje teladi. Da bi sačuvao znamenitu homersku osobitost s lažnim Odisejevim imenom (Οὔτις = Nitko), Euripid udešava takvu situaciju u kojoj Kiklop pita Odiseja za ime, iako to za njegovu dramu nije bilo potrebno. U Homera služi to da bi se u kritičnom času odstranili ostali Kiklopi, a kod Euripida daje Satirima priliku da se smiju i izruguju osljepljenu Polifemu. Uvođenjem Silena sa korom Satira Euripid je znatno obogatio radnju.

Prolog Homerova epskog pripovijedanja posve odgovara prvim prizorima Euripidove drame. Dolazi Odisej i nailazi na Satire. Slijedi opis mjesta i neobičnih stanovnika. Pojavljuje se Kiklop. Nakon toga imamo živ dijalog između Odiseja i jednoookog diva. To je uvodni i prvi dio drame u kojem se vrši upoznavanje svih lica i udara se temelj budućem razvoju radnje. Između prvog i drugog dijela stavljeno je ubistvo Odisejevih drugova i ono će odrediti katastrofu. Toj međuigri umio je pjesnik udahnuti vrlo živ i dramatski karakter. Najprije kor naslućuje što se dešava u spilji, a zatim izlazi zaprepašćeni Odisej koji potanko opisuje prizor u spilji i iznosi pred kor plan osvete.

Drugi dio Homerove priče obuhvaća ostali dio drame. Iz spilje izlazi pripit Kiklop. U razgovoru između njega, kora, Odiseja i Silena odvijaju se izvanredno živi i komični prizori, koji postižu vrhunac u vještoj dosjetki s lažnim Odisejevim imenom. Da bi se moglo izvršiti oslijepljenje, bilo je potrebno odvesti Polifema iza scene, tj. u spilju. Ta je poteškoća vrlo duhovito riješena Polifemovom ljubavnom strašću. Držeći starog Silena lijepim Ganimedom, odvodi ga raspoloženi Kiklop u spilju. Tragički dio završetka — oslijepljenje — odvija se iza kulisa, a komički — izrugivanje slijepom Polifemu — na sceni. Prikaz Odisejeva bijega i Polifemove uzaludne osvete bilo je nemoguće izvesti iz scenskih razloga. Stoga se to samo nabacuje. Odisej će sa Silenom i korom Satira otploviti, a Polifem će pokušati hridinama smrviti njihovu lađu.³

Odisejev je lik prikazan pretežno šaljivim. Tek što se predstavio Satirima kao Odisej Itačanin, Silen ispravlja njegove lične podatke nazivajući ga ironički ostrim blebetalom i Sizifovim potomkom: οἷδ' ἄνδρα κρόταλον δριμύ, Σισύφου γένος = Znam muža, ljutog brbljavca, Sizifova sina⁴. Osim toga Odisejev lik u *Kiklopu* odražava deformaciju stare slavne trojanske tradicije⁵. Ta se deformacija javlja već i u nekim pjesnikovim tragedijama, npr. u *Trojankama*. U satirskoj atmosferi *Kiklopa* Polifemov odgovor Odiseju pruža nam lijepi primjer te deformacije. Kad Kiklop pita Odisejevo društvo tko su i odakle dolaze, Odisej ponosno odgovara da su Itačani koji su razorili Troju. Kiklop na to ironički primjećuje Odiseju osuđujući oštro njihov ratni podvig: αἰσχρὸν στράτευμά γ', οἵτινες μῖας χάριν || γυναικὸς ἐξεπλεύσατ' ἐς γαῖαν Φρυγῶν = sramotan vojni pohvat učiniste vi koji zbog jedne žene isploviste u zemlju Frigijaca (283—284)⁶. I kor Satira je malo prije zbijao grubu i nepristojnu šalu na račun lijepe Helene držeći je laganom i prevrtljivom⁷. Pjesnik je namjerice stvorio pomalo naduvenim i nevještim Odisejev odgovor kojim pokušava udobrovoljiti Kiklopa ne bi li ih poštedito. Taj je odgovor posve u skladu s deheroiziranim i farsički ocrtanim Odisejevim likom⁸.

³ Isp. i Luigi Campo, *I drammi satireschi della Grecia antica*, Milano 1940 str. 221 i d.

⁴ Isp. st. 104. Pohomerska priča držala je Odiseja Sizifovim sinom. Sizif je navodno bio oteo Antikleju prije njezina braka s Laertom.

⁵ Iako to priznaju i Schmid — Stählin, III 355, oni ipak drže da je u *Kiklopu* Euripidu izvanredno uspjelo spojiti svijet Satira i ozbiljan svijet heroja „Man darf im übrigen anerkennen, daß dem Dichter die Verknüpfung der beiden Welten, der Satyrn und der Heroen, vortrefflich gelungen ist“. Mislimo da bi ipak bilo bolje povezivati Odiseja u *Kiklopu* s duhom Epiharmove komedije Ὀδυσσεὺς αὐτόμολος

⁶ Ovakvu osudu Trojanskog rata i Helene susrećemo u kasnijim Euripidovim tragedijama (*Helena* 1107 i d.; *Ifigenija u Tauridi* 13, 518).

⁷ Isp. st. 179 i d.

⁸ Domišljati Odisej naliči ovdje na glupaka jer u 28 stihova svoga odgovora četiri puta spominje Kiklopu neka ih ne kolje i ne trpa u čeljust i želudac kao sočne zalogaše. Svojim riječima upravo stvara Kiklopu zazubice za mesom svojih drugova. Isp. st 289, 302 — 303, 308, 310. Pohlenz, o. c. str. 242, drži ipak da je Odisejev govor „wohlgesetzt“. Odisej ovdje zaista nije baš nikakav heroj.

Iako Silen odgovara već uobičajenom komičkom obrascu, ipak nalikuje i nekim likovima staraca koje Euripid prikazuje pomalo smiješnim i duševno bijednim, kakav je npr. Alkestidin tast Feret. Ovaj potvrđuje da u Euripidovoj tragediji nisu nedostajali elementi vrlo zgodni da se pretoče u satirsku dramu.

U *Kiklopu* nailazimo i na opscene aluzije, ali su one ipak daleko od Aristofanove oštine, a možemo ih shvatiti i kao pjesnikov dug običajima satirske drame. No i u tome se osjeća pjesnikova narav i uvjerenje. Kad naime prikazuje kako Silen postaje groteskni objekt ljubavne strasti pripita Kiklopa, daje nam naslutiti svoje moralno neodobravanje⁹. To je pomalo neobična pojava za jednog Helena, ali je posve u skladu s Euripidovom filoginijom, i to s onom dubokom filoginijom na koju se u biti može svesti njegova tobožnja mizoginija.

Prije nego pokušamo analizirati komiku Euripidova *Kiklopa*, potrebne su neke napomene. Ponajprije treba voditi računa o tome da mi danas, zbog nedostatka satirskih drama drugih grčkih autora, ne možemo biti posve sigurni da li je u *Kiklopu* ova ili ona crta komike posve originalna ili nije¹⁰. Iako je razlika između Sofoklovih *Sljednika* i Euripidova *Kiklopa* znatna, ipak Euripidovo djelo ima podudarnosti sa Sofoklovim, npr. kukavička Silenova razmetljivost. Ima i vrlo mnogo homerskih crta. I nadalje, među ono malo fragmenata Kratinovih komedija nalazimo iznenađujuće analogije s pojedinim odlomcima *Kiklopa*. Ako se i pretpostavi da je Euripid mogao da se posluži radovima svojih prethodnika, ipak ostaje važna činjenica da se on vrlo okretno i suvereno kreće i na komičkom polju.¹¹ Budući da je i *Alkestida*, za koju se drži da je u tetralogiji zauzimala mjesto satirske drame, prožeta komikom, neki hoće da vide izvjesnu srodnost između pripita Herakla koji u *Alkestidi* izlaže svoje životne nazore i pijana Kiklopa koji u satirskoj drami iznosi svoju životnu filozofiju. Na to treba primijetiti da dobro raspoloženi Heraklo ima u *Alkestidi* tačno određenu funkciju, tj. služi da bi se jače istakla teška žalost na Admetovu dvoru. Osim toga komika u *Alkestidi*, u kojoj je glavni problem smrt, ima ipak sporednu važnost, a u *Kiklopu* je komika umjetnička srž cijele satirske drame. Ta je komika tako živa i svježja te možemo zaključiti da je i pretpostavljene pozajmice Euripid nanovo prepejvao.

Jedna strana komike u *Kiklopu* je vesela i duhovita. To nam dobro potvrđuje prizor u kojem se Satiri zabavljaju igrajući se žmurke s oslijepljenim Kiklopom i navode ga da se udara o hridinu¹². Tome se elementu pridružuje parodiranje Homera koje prožimlje veliki dio

⁹ Pjesnik smatra sramnom pederastičku Kiklopovu sklonost. Isp. i Schmid — Stählin, o. c. III 324,5; 538,2.

¹⁰ Motiv Kiklopije obradili su prije Euripida i neki drugi pjesnici koji su mu mogli pored Homera poslužiti kao uzor. Tako je Aristija napisao satirsku dramu *Κύκλωψ*, Epiharmon komediju *Κύκλωψ*, a Kratin komediju *Ὀδυσσεύς* u kojoj se parodira/a Homerova Odiseja.

¹¹ To priznaju i Schmid — Stählin, III 538 — 539, iako misle da treba ispričati pjesnika što zbog ozbiljnog temperamenta i poodmakle dobi nije uvijek održao svoju dramu na potrebnoj komičkoj visini.

¹² Isp. st. 681 i d.

drame. Ismijavanje Homerovih heroja i osobito podrugivanje epskom izražavanju¹³ dovode do toga da u samoj drami ništa nije ozbiljno, pa ni ljudožderstvo ni oslijepljenje Kiklopovo. Tako se može objasniti i to kako pjesnik potpuno ponavlja Homerov prizor u kojem Odisej, upitan za svoje ime, odgovara Kiklopu da se zove Oὔτις, iako je taj prizor na mjestu gdje se javlja zapravo suvišan¹⁴. Ističemo i prizor u kojem se kor obraća ovnu i primjenom plurala maiestatis duhovito se izruguje plemenitom rodoslovlju epskih junaka:

πᾶ μοι γενναίων πατέρων,
γενναίων δ' ἐκ τοκάδων
πᾶ δὴ μοι νίσση σκοπέλους;

Kamo ćeš mi, moj sine plemenitih otaca i plemenitih majki, kamo li ćeš mi poći na hridine? (41 i d.). Vedrom šalom obojen je i prizor kad Odisej želi mijenjati vino za hranu. On se boji podvale i traži od Silena neka svoju robu iznese iz spilje jer je za kupnju potrebno svijetlo: ἐκφέρετε· φῶς γὰρ ἐμπολήμασιν πρέπει (137).

S dosad navedenim karakterom komike valja povezati još jedno obilježje ove satirske drame. Neki nam prizori sugeriraju bogatu primjenu mimike kao npr. situacija kad Silen toči Kiklopu vino i nastoji pri tome da i sam krišom popije koju čašu. Kiklop mu upućuje ove riječi:

ἔγχει, πλέων δὲ τὸ σκύφον· δίδου μόνον =

lijevaj, ali punu čašu do vrha, samo daj! (556).

Dvije posljednje riječi očit otkrivaju glumčevu mimiku. Dok Silen priprema vino, miče se, zamrsuje stvari i zavlaci lakrdijaški da bi uvrebao i najmanju Kiklopovu nepažnju i istočio čašu vina u svoje pohlepno grlo. Silen se u navedenom prizoru ponaša kao pravi tipovi antičke komedije.

Ova živa komika objašnjava nam kako je zbog potreba recitacije, mimike i koreografije katkad u radnji zanemareno mjerilo vjerojatnosti i dosljednosti. Lijep primjer za to nalazimo u proturječju između stihova 624 i d., gdje Odisej nalaže Satirima neka šute da se ne probudi Kiklop, i stihova 652 i d., gdje ih naprotiv moli neka svojom pjesmom bodre njegove drugove kad budu Kiklopu izbijali oko usijanim kolcem.¹⁵

Bogata i svježja komika *Kiklopa* ne sastoji se samo u tome. Uz šalu radi šale ima i odlomaka u kojima proviruje Euripidov karakter i

¹³ Odatle potječe i često ponavljanje epitheta ornantia. Njima odgovaraju deminutivi u odlomcima s jačom satiričkom notom, npr. tipičan ἀνθρωπίσκε = čovječiću (316), Κυκλώπιον = Kiklopčiću, δεσποτίσκε = gospodariću moj (266—267), ἀνθρώπιον = čovječić (185).

¹⁴ Već je u st. 277 Odisej rekao Kiklopu gdje je rođen i odakle dolazi iako izričito ne kazuje svoje ime.

¹⁵ Slično je proturječje i ono kad Odisej i Satiri ne koriste priliku da pobjegnu na brod nakon što je Kiklop zadrijemao. No u tom bi slučaju pjesnik morao izostaviti čitav drugi dio Homerove priče pa i samo oslijepljenje. Isp. Schmid — Stählin, o. c. III 537,6.

kritički duh. U tome je sadržana i jedna od razlika između Euripidove i Sofoklove satirske drame. U *Kiklopu* se pokatkad opaža nešto aristofansko čega nema u Sofoklovim *Sljednicima*. To nije slučajnost, već činjenica koja pokazuje da je Sofoklu nedostajalo nešto što je Euripid posjedovao. Kad je došao čas da Satiri fizički pomognu Odiseju pri Kiklopu oslijepljivanju, oni se mrtvi od straha lukavo izvlače, ali su spremni recitirati čarobnu Orfejevu pjesmu uz čiju će se recitaciju kolac sam od sebe zabosti u Kiklopovo oko¹⁶. Pjesnik ovdje očito aludira na čarobne formule, kojima su se služili članovi orfičke sekte, i izruguje se praznovjerju uopće. Zajedljiva ironija proviruje iz odlomka gdje se Odisej raspituje za društveno i političko uređenje u zemlji Kiklopâ. On naime pita Silena da li imaju vladara ili je vlast u rukama naroda:

Τίνος κλύοντες; ἢ δεδήμευται κράτος; =

Kome se pokoravaju? Ili je vlast u rukama naroda? (119)

Duhovita ironija gornjih riječi sastoji se prije svega u očitoy neumjesnosti da se upotrebljavaju ustavna mjerila za prikaz divljeg društva Kiklopâ, a zatim da se uopće može pomišljati na neko njihovo demokratsko uređenje. Atenjani su osjećali ironiju i u Silenovu odgovoru na Odisejevo pitanje:

Νομάδες· ἀκούει οὐδείς οὐδὲν οὐδεὶς =

Nomadi su. Nitko ne sluša nikoga ni u čemu (120).

Na to fino bockanje Atenjani su vjerojatno reagirali smijehom jer su osjetili da je to aluzija na prevrtljivu i drsku ćud mnogih tadašnjih Atenjana koji su se izivljavali u svakodnevnim političkim strastima.

Ako je tačno, kako dopušta i Pohlenz, da se u *Kiklopu* očituje Euripidov bogat i živahan duh, onda nije jasno kako sam Pohlenz može tvrditi da je komika proizašla sama od sebe iz građe¹⁷. Držimo da porijeklo komike u *Kiklopu* nije ipak tako jednostavno niti tako mehaničko. Jedan naime vid ove komike igra važnu ulogu i u cjelokupnoj ocjeni umjetničke i moralne pjesnikove naravi. U stihovima 179 i d. kor grubo i oštro kritizira lijepu Helenu i zaključuje svoj govor riječima: μηδαμῶς γένος ποτὲ

φῦναι γυναικῶν ὄφελ' — εἰ μὴ 'μοὶ μόνῳ.

= O da nikada nije nastao ženski rod — osim za mene samoga! Očito je da ovdje pjesnik fino parodira samoga sebe i svoju tobožnju mizoginiju. To je ujedno i dokaz kako mu je bilo malo stalo što ga Aristofan prikazuje kao ženomrsca, a važno je istaći i to da je pjesnikovo mizoginstvo moralo biti već poslovično u doba kad je pisao *Kiklopa*¹⁸.

U času kad Kiklop tjera cijelo stado u spilju, Odisej upravlja bogovima molitvu koju završava ovako:

¹⁶ Isp. st. 643 i d.

¹⁷ O.c. 241 — 242.

¹⁸ I to govori svakako u prilog pretpostavci da je Euripid spjevao *Kiklopa* u starijim godinama.

σὺ τ', ὦ φαεννῶν ἀστέρων οἰκῶν ἔδρας
 Ζεῦ ξένι, ὅρα τὰδ'. εἰ γὰρ αὐτὰ μὴ βλέπεις,
 ἄλλως νομίζῃ Ζεὺς τὸ μηδὲν ὦν θεός =

Ti, gostinski Zeuse, koji imaš stan u sjajnim zvijezdama, gledaj ovo! Jer ako se na to ne osvrćeš, uzalud te smatraju bogom a za pravo si ništa (353—356).

Schmid — Stählin, o. c. III 537, shvaćaju ovaj odlomak ozbiljnim i na str. 539, 1. kažu: Deutlich ercheint das bekannte Gesicht des Euripides in der dem Gebet angehängten Götterkritik 355, 606. f. Navedeni autori ne pomišljaju da bi Odisejeva molitva mogla imati i komičan ton. Držimo da ovdje imamo suzdržljivu parodiju tragičkog držanja karakterističnog za Euripidove heroje. U prilog tome shvaćanju govore neke činjenice. Neposredno prije Odisejeve molitve nalaze se Odisejev i Kiklopov govor koji podsjećaju na tragički stil, ali su obojeni snažnom ironijom¹⁹. Na završne riječi Odisejeve molitve nadovezuje se kratka ironički intonirana korska pjesma kojom se završava prvi dio drame. Između dvije navedene situacije teško je pomišljati na neku ozbiljnu molitvu. Nesreća zaista navodi Euripidove junake da sumnjaju u bogove, ali se to njihovo duševno stanje ne mora shvatiti doslovno držeći ga odmah ateizmom. Jasno je da se pjesnik, osobito zbog svoga snažnog kritičkog duha, u odnosu na nekog odviše praznovjernog čovjeka osjećao ateistom, ali zapravo njegov glavni osjećaj jest sumnja. Takvim shvaćanjem možemo objasniti izvanredno obilje kolebanja koja susrećemo u njegovim tragedijama, i to od posve ateističkih tvrdnji do onih tipa Hekabine u *Trojankama*²⁰ i do ironičkih autoparodija kakvu na našem mjestu izriče u šaljivu tonu pomalo karikirani Odisej.

Vrlo je zanimljiva i druga Odisejeva molitva u stihovima 599 — 607. Ona je i po situaciji i po smislu gotovo posve jednaka onoj maločas navedenoj. U njoj je i isti duh. Izgovara je Odisej opet prije nego ulazi u spilju da vidi da li je Kiklop zaspao. On moli božanstva da ga ne prepuste nakon slavnih trojanskih junaštava divljem Kiklopu koji ne poštuje ni bogove ni ljude, a završava ovako:

ἢ τὴν τύχην μὲν δαίμον' ἡγεῖσθαι χρεῶν,
 τὰ δαιμόνων δὲ τῆς τύχης ἐλάσσειν
 ili slučaj treba držati božanstvom,
 a moć bogova slabijom od moći slučaja.

Ova izrazita simetrija posvjedočuje u oba slučaja parodistički ton.

S obzirom na bogatu složenost pjesnikova duhovnog života treba uvijek voditi računa o tome da je Euripid zapravo potvrđivao duševnu patnju svojih heroja, tj. svoju vlastitu intimnu patnju, time

¹⁹ Ovo potvrđuju i Schmid — Stählin, o. c. III 537.

²⁰ Ti, koji držiš zemlju, na kojoj stoluješ,

Tko gōd si, umu nedokučljiv Zeuse ti,

Dđ, bio si sila prirode il' ljudski duh,

Ja molim ti se (884 i d. — Rac, *Euripidove drame* III).

što je prikazivao u parodističkoj boji svoje heroje koji razapeti od svojih boli izriču sumnju u božanstvo nazivajući ga „ništa“ ili „sudbinom“. Stoga ne valja shvaćati odviše kruto kritičke primjedbe kojima se pjesnik služi sa svrhom proučavanja i eksperimentiranja. Ozbiljnim autoparodijskim stavom u *Kiklopu* Euripid otkriva ne samo osobiti karakter svoje komike nego i svoju nemirnu ličnost. U motivu autoparodije treba gledati nešto više od jednostavnog i površnog očitovanja veselja. S umjetničkog gledišta autoparodija znači zapravo neku vrst autokritike. Na taj način mogu se utvrditi neke nove i nedovoljno istražene pojave u Euripida²¹. I nadalje, jedino se takvim gledanjem mogu premostiti neobična proturječja između onih koji stihovima 354 — 355 i 606 — 607 pridaju značenje religiozne pobožnosti i onih koji u njima vide pravo očitovanje bezvjerja.

Odisejev govor u stihovima 285 — 312 u oštroj je antitezi s Kiklopovim odgovorom u stihovima 316 — 346. Komičke Odisejeve dosjetke, koje imaju slab uspjeh kod Kiklopa, pokazuju da je Euripid znao zadahnuti komikom nadmetanja — *ἀμιλλαι λόγων* — kojima se obilno služi u svojoj kazališnoj tehnici²². I interpretacija znamenitog Kiklopova odgovora Odiseju (316 — 346) dovela je do proturječnih zaključaka. Polifem ciničkom grubošću tvrdi da je bogatstvo bog pametnih, a najbolje je životno pravilo: ne brinuti se za bogove, uživati materijalna dobra, jesti i piti i služiti želucu. Najveće je božanstvo moj trbuh, kaže Kiklop. Glupo je voditi računa o zakonima kojima su ljudi samo zamrsili život. Kao logičan zaključak gornjih premisa slijedi da je posve pravilno da Kiklop prijeđe preko svih ljudskih i gostinskih obzira i da iskuha i isprži Odiseja i njegove drugove i da ih žrtvuje bogu — želucu.

Navedene su misli bile predmet mnogih i proturječnih interpretacija. U njima se gledala filozofska dubina ili pjesnikova svjesna namjera da pruži moralnu pouku. Takva je tvrdnja malo pretjerana. Kiklopovu je govoru zapravo izvor u komičkoj klimi satirske drame, ali iz njega proviruje i intimna pjesnikova ličnost sa svojim brigama. Moglo bi se reći da je Kiklop sličan liku Herakla u *Alkestidi*, ali kasnije njegov govor dobiva gotovo nasilno obrat pun paradoksalne i oštre ironije. Brutalni hedonizam izložen je takvom komičkom hiperbolom da na svome vrhuncu izaziva u nama gnušanje i prezir. To se zbiva u 355 stihu tvrdnjom o bogu — trbuhu.

Malo je nevjerovatno kako se moglo misliti da Kiklopov govor potvrđuje pjesnikov racionalizam i ateizam. Poznato je da Euripid u svoje tragedije svaki čas upleće filozofeme i opće misli, a da se gotovo nikada ne uspijeva posve sakriti iza svojih likova. Stoga bi bilo neobično i pomisliti da bi takav Euripid mogao ostati ravnodušan na mjestu gdje se oštro dira u ono što mu je najsvetije, tj. u njegov život posvećen umjetnosti i duhu. Ne valja stoga držati da riječi stavljene u usta

²¹ Tako dobiva različitu obojenost Aristofanovo parodiranje Euripida.

²² Isp. npr. dispoziciju Helenina i Hekabina govora koju daje Pohlenz, *o. c.* Erläuterungen str. 110 — 111.

Kiklopu izražavaju pjesnikovo religiozno i filozofsko uvjerenje jer upravo iz duboke farsičke i groteskne snage Kiklopovih riječi izvire jedina i prava vjera patničkoga pjesnika, tj. vjera u duhovne vrednote, kulturu, razum, ζῆνσις. Sigurno je da pjesnik vjeruje upravo suprotno od onoga što tvrdi Polifem²³. To posvjedočuju i sve njegove sačuvane tragedije.

Ovdje treba napomenuti da je Euripid u drami Ἡρακλῆς μαινώμενος (= Mahniti Heraklo) na tragičan način pokazao nedostatak fizičke snage i podređenost mišića moralnoj snazi duha. U *Pribjegarkama* 865 — 866 na Adrastova usta iznosi Kapanejevu tvrdnju da se sreća ne sastoji u nasladama želuca. Karakteristično je da pjesnik u *Kiklopu* skriva svoj kritički stav iza snažne i podrugljive ironije. Isticanje Kiklopova primitivizma i njegova polemika s institucijom zakona (338 i d.) podsjeća na polemike o porijeklu prava — φύσει ili θέσει — kakve nalazimo npr. kod Antifonta Sofiste.

I motiv koji nabacuje Kiklop, tj. stajati u zaklonu od vjetra i kiše, jesti, piti i ležati (323 i d.), javlja se već u nekim oblicima kod Hezioda i Alkeja, a još će jasnije izbiti kod Teokrita²⁴. Treba držati da je Euripid u takvu shvaćanju života gledao τεκμήριον μικροψυχίας = znak duhovne ograničenosti. I nadalje, mora se priznati da se paradoksalno isticanje boga želuca i boga bogatstva u *Kiklopu* može mjeriti s nekim ironičkim stranicama *Gorgije* gdje Platon poređuje političare ne samo s liječnicima nego štoviše s kuharima ili upoređuje sofiste s postolarima. Tako se već kod Euripida nazire početak one problematike koja će postati jedan od najbogatijih motiva u Platonovoj etici. Čini nam se da je u Kiklopovu govoru sadržana snažna ironija koja nas navodi na zaključak da pjesnik otvoreno izražava svoje neslaganje s Kiklopovim shvaćanjem života. Hiperbola u Kiklopovu govoru tako je pretjerana da se ni čas ne mora sumjati u prave pjesnikove osjećaje.

U Kiklopovu govoru ima i komičkih efekata prouzrokovanih lošim radom probavnih organa (327 — 328). Aristofan potvrđuje da to obligatno pripada u prostu ali zdravu atičku komiku²⁵. Atmosfera je dakle u *Kiklopu* vrlo složena, a smijeh pokazuje raspon od vedre radosti do sažete ironije.

Vrijedno je ovdje istaći da se između duha materijalnog uživanja Herakla u *Alkestidi* i onoga koje propovijeda Polifem u *Kiklopu* osjeća velika razlika u intenzitetu. Tko god pročita oba odlomka, odmah će opaziti kako Euripid osobito pojačava Kiklopovo izražavanje. U

²³ Schmid — Stählin, o. c. III 535, kažu da je Kiklop očito karikatura onih nadljudi ateista i materijalista čiji su predstavnici sačinjavali tada u Ateni ekstremno krilo sofistike i koji su se nakon rušenja oligarhije iz 411. godine miješali i u politiku. Držimo da je ova tvrdnja malo pretjerana. Znatno je umjereniji u toj ocjeni Albin Lesky koji kaže da lik Kiklopa služi za ilustraciju doktrina koje su ispovijedali najradikalniji sljedbenici sofistike (ta se tvrdnja nalazi na str. 524. talijanskog prijevoda Leskyjeve *Geschichte der griechischen Literatur — Storia della letteratura greca*, Mondadori, Verona 1962).

²⁴ Id. IX 15 i d.

²⁵ Isp. *Aharnjani* 30; *Mir* 335; *Bogatstvo* 699 i, osobito, klasičan opis u *Oblacima* 385 i d.

Alkestidi je to običan motiv simpotičkog karaktera kojemu je pjesnik dodao malo svoga. No u *Kiklopu* ospjećamo da je materijalističke tvrdnje zadahnuo snažnom ironijom i dotjerao ih gotovo do apsurd²⁶. Na Euripida se s punim pravom mogu primijeniti riječi koje Ksenofont, *Spomeni Sokratovi* I 3, 8, iznosi za Sokrata: τοιαῦτα μὲν περὶ τούτων ἔπαιζεν ἅμα σπουδάζων, tj. da se i Euripid znao šaliti ozbiljno govoreći.

Iz svega izlazi da se može govoriti i o Euripidovoj humorističkoj sklonosti koju je nagovijestio već u crtanju muških likova u *Alkestidi*. Ta komika nastaje u *Kiklopu* u času kad satirska šala nije više prozirno čista niti svrha sama sebi, već kad se počinje stapati s dubokom ozbiljnošću pjesnikova temperamenta.

U datiranju Euripidova *Kiklopa* istraživači se na slažu. To je posljedica toga što se o razvoju satirske drame zna odviše malo a da bi se mogao utvrditi neki kronološki redoslijed pojedinih njezinih elemenata. No ipak je danas posve napušteno mišljenje onih koji *Kiklopa* kronološki stavljaju ispred najstarije sačuvane Euripidove drame *Alkestide* koja je prikazana godine 438²⁷. Istraživači koji hoće da pomaknu datum *Kiklopa* što više prema početku pjesnikove umjetničke karijere pokazuju da su obratili pažnju samo na ono što je u toj satirskoj drami veselo i groteskno. Većina drugih istraživača stavlja ga gotovo na kraj pjesnikova života²⁸. Nakon onoga što je istaknuto u dosadašnjoj analizi treba zaključiti da bi zaista bilo krivo pripisivati Euripidu početniku dramu u kojoj on parodira samoga sebe, svoju mizoginiju kojoj se publika mogla smijati samo onda ako je ona bila već dobro poznata.

Protiv mladosti pjesnikove govore i parodistički intonirane Odisejeve molitve i ocrtni Odisejev lik. I nadalje, snažno ironiziranje trojanskih junaka i samoga rata²⁹ upućuju nas na tragedije iz posljednjeg pjesnikova stvaralačkoga razdoblja, tj. na *Elektru*, *Helenu*, *Ifigeniju u Tauridi*. Odisejevo spasavanje Silena i Satira iz tuđe zemlje i ropstva podsjeća nas na zaplet u *Heleni* i *Ifigeniji u Tauridi*.

Iako se ne može utvrditi tačan datum, ipak sve okolnosti upućuju na to da satirska drama *Kiklop* sigurno pripada zreлом razdoblju pjesnikova stvaranja jer je samo u bogatoj i punoj pjesnikovoj

²⁶ Pohlenz, o. c. 242, nalazi u Kiklopovu govoru samo komiku koja je izazvana time što se u usta primitivnog divljaka stavljaju moderna i napredna shvaćanja otmjene atenske „zlatne“ mladeži — „jeunesse dorée“.

²⁷ G. Kaibel, *Hermes* 30, 1895, 71 i d.; G. Murray, *Euripides and his age*, Oxford University Press, London 1955, str. 43 — 44.

²⁸ Schmid — Stählin, o. c. III 538; R. Marquart, *Die Datierung des eurip. Kyklops*, Diss. Leipzig 1913, drži godinu 415. kao terminus post quem; A. Lesky, o. c. 524, primjećuje da jako naglašeni lik Kiklopa, preziratelja zakona, koji žrtvuje samo svome želucu, pa slobodan postupak u prizorima sa tri sugovornika upućuju na kasnije razdoblje pjesnikova književnog stvaranja. Isp. i Pohlenz, o. c. str. 243.

²⁹ Isp. st. 104, 175 i d., 280 i d., 283 — 284.

zrelosti vedar smijeh mogao biti začinjen gorčinom i boli. Tom jedinom sačuvanom satirskom dramom Euripid potvrđuje svoj veliki umjetnički lik pravog i potpunog Helena.

Zagreb.

M. Sironić.

RIASSUNTO

M. Sironić: CHE COSA CI RIVELA „II CICLOPE”, DRAMMA SATIRESCO DI EURIPIDE

L' autore analizza Il Ciclope, dramma satiresco di Euripide, e mette in rilievo gli elementi che completano la personalità artistica e morale di Euripide. Data la scarsità di drammi satireschi d'altri autori greci non si può accertare se alcuni tratti comici del Ciclope siano opera originale di Euripide. Anche ammettendo che il poeta abbia utilizzato i drammi dei suoi predecessori, tuttavia rimane il fatto che Euripide mostra di muoversi con perfetta agilità e padronanza anche nell'atmosfera comica. La viva e fresca comicità di questo dramma satiresco ci induce alla conclusione che Euripide ha ricreato le eventuali imitazioni. L'autore trae questa conclusione in base all'analisi della comicità che nel Ciclope assume un duplice carattere. La faceta e sarcastica derisione dei grandi eroi omerici e l'irrisione dello stile epico (la ripetizione degli epiteti ai quali corrispondono i diminutivi nei tratti che manifestano un'arguta comicità: ἀνθρωπίσκε 316, Κυκλώπιον, δεσποτίσκε 266—67, ἀνθρώπιον 185), ci inducono alla conclusione che in questo dramma nulla è serio, nemmeno l'antropofagia e l'accecamento de Ciclope. Un altro aspetto di comicità si riscontra nei tratti dove il poeta fa una garbata parodia di sè stesso e della sua pretesa misoginia la quale, all'epoca della composizione del suo dramma satiresco, doveva essere già bene nota. L'autoparodia, l'ironeggiare degli eroi omerici e la disapprovazione della guerra troiana (cf. 104, 175 ecc., 280 ecc., 283—84) ci fanno pensare all'ultimo periodo della creazione artistica euripidea (Elettra, Elena, Ifigenia Taurica). Questi elementi testimoniano che anche il dramma satiresco „Ciclope“ fa parte della maturità artistica e creativa di Euripide. Soltanto la piena maturità poteva intrecciare riso allegro coll' amarezza e il dolore.